

Галина ГРИМАШЕВИЧ, Валентина СВІНЦИЦЬКА

ПРИСЛІВНИКОВА СИНОНІМІЯ У ТВОРЧОСТІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Письменник, творячи художню реальність, використовує засоби мови. При цьому він часто переосмислює і порушує семантику слів, що, в свою чергу, зумовлює процеси розширення семантичного обсягу лексем та утворення нових відтінків значень. Різнопланова система інтерпретації явищ дійсності та індивідуальні уподобання визначають неоднорідне інформативно-оцінне значення елементів синонімічних рядів. Водночас розвинені синонімічні відношення в лексико-семантичній системі – одне з найвизраźніших свідчень багатства і гнучкості виражальних засобів мови, використовуваних у різних стилях для передачі найтонших відтінків значень слів, з метою осягнення глибинної суті позамовної дійсності.

Проблеми дослідження лексичної синоніміки завжди перебували в полі зору вітчизняних мовознавців. Питання теорії та практики лексичної синонімії в синхронії й діахронії широко висвітлені в працях Л.Булаховського, В.Вашенка, Л.Лисиченко, В.Русанівського, О.Тараненка, О.Нечитайло та ін. Особливий інтерес викликає вивчення синоніміки художнього твору, бо це не тільки допомагає розкрити закономірності використання синонімічних засобів української мови письменником, але й дає багатий матеріал для поглибленого вивчення природи синонімів, для обґрунтування ще не розв'язаних теоретичних питань синонімії. Отже, питання функціонування синонімів у творах певного автора – один з важливих моментів у розв'язанні багатоаспектної проблеми синонімії.

Своєрідною синонімічною універсалією української мови є морфологічна вибірковість: з-поміж усіх частин мови найбільш схильні до утворення системних зв'язків синонімічного типу дієслова. Хоча, як свідчить творчість Валерія Шевчука, таку ж особливість мають і прислівники.

Метою нашого дослідження є розкриття проблеми прислівникової синонімії у творчості Валерія Шевчука, аналіз співвідношення семантичних особливостей прислівникових розрядів і їх можливостей щодо вступу в синонімічні відношення, з'ясування стилістичної ролі прислівникової синонімії.

Об'єктом дослідження стали повісті відомого українського прозаїка „Тепла осінь” та „Маленьке вечірнє інтермеццо” [1]. Ці твори, хоч і різнопланові за сюжетом, все ж об'єднані спільними морально-етичними проблемами у різні часові зрізи – в перші повоєнні роки („Тепла осінь”) та в

бурхливі вісімдесяті („Маленьке вечірнє інтермеццо”). Особливо привабливе у цих творах надзвичайно багата мовна палітра автора. Неабияку роль відіграє при цьому синоніміка. Авторська мовна майстерність особливо яскраво виявляється у вмілому використанні, збагаченні існуючих синонімічних рядів, у віднайденні контекстуальних синонімів. Надзвичайно цікавими, оригінальними є представлені письменником синонімічні прислівникові ряди.

Синонімія як тип лексико-семантичного відношення ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї й тієї ж частини мови, характеризуються повним або частковим збігом своїх лексичних значень [2: 115], відрізняються, однак, значеннєвими відтінками чи емоційно-експресивним забарвленням (або тим і іншим одночасно) [3: 60]. Таким чином, однією з основних ознак синонімів є здатність їх позначати те саме поняття і виступати спільними або тотожними за своїм основним значенням. Другою, не менш важливою, ознакою синонімів, яка забезпечує їм важливу стилістичну роль у мові, є те, що вони обов'язково чимось різняться між собою, мають додаткові значеннєві відтінки, різний змістовий обсяг, відрізняються мірою і якістю емоційного забарвлення, стилістичною приналежністю до певного жанру мови, тобто віднесеністю до загальноновживаної лексики чи лексики книжної, розмовної, фамільярної тощо; виявляють різну активність у мові, характеризуються неоднаковою сферою поширення та здатністю сполучатися з іншими словами в реченні. Маючи спільне загальне значення, синоніми можуть відрізнитись один від одного додатковими відтінками, мати неоднакові чи, навпаки, однакові корені. Всі ці особливості синонімів простежуються, звичайно, в словесному чи текстовому оточенні. Беручи до уваги знакову природу слова, можна констатувати, що глибинну основу синонімії становить позначення одного й того ж поняття кількома різними словами. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що в номінативній діяльності, кінцевим результатом якої є формування того або іншого словесного знака, взаємодіють дві суттєво важливі тенденції:

- 1) нейтральне, позбавлене супровідних суб'єктивно-оцінних характеристик називання предметів позамовної дійсності;
- 2) відображення у відповідних словах суб'єктивно-оцінних характеристик, бачення їх під кутом зору позитивної або негативної оцінки.

Відповідно до цих двох тенденцій і відбувається поповнення лексичного складу мови синонімами. Реальна мовна практика свідчить про те, що у випадках нейтрального називання одного й того ж предмета кількома словами фактично нівелюються значеннєві відмінності, пов'язані з різними можливими мотивами номінації, внаслідок чого і відбувається абсолютне семантичне уподібнення синонімів. Разом з тим у більшості випадків відношення синонімії ґрунтується не на повному збігові значень слів, тому що кожне з них виступає носієм певної специфічної інформації про одне і те ж поняття, є засобом позитивної або негативної оцінки,

прихильного або негативного ставлення, зменшеності або згрубілості, повідомляє про міру або ступінь вияву ознаки, дії, процесу тощо [2: 116].

Оригінальним явищем, яке помічаємо у творчості Валерія Шевчука, є прислівникова синонімія.

Залежно від номінативної природи відповідних слів прислівники поділяють на незайменникові, або повнозначні, і займенникові. Незайменникові прислівники називають відповідні ознаки, характеризуються повнотою лексичних значень подібно до іменників, прикметників, дієслів [2: 332]. Проаналізувавши мову творів Валерія Шевчука, можна виявити значну кількість синонімічних рядів незайменникових прислівників та зовсім незначну – займенникових. Говорячи про прислівникову синонімію у творах Валерія Шевчука, маємо на увазі здебільшого означальні прислівники, які здатні частіше вступати у синонімічні відношення завдяки своїм семантичним особливостям. Особливо акцентуємо увагу на означальних прислівниках способу дії, які характеризуються властивістю утворювати найширші – 3-поміж усіх інших розрядів прислівників – синонімічні ряди.

Склад синонімічних рядів прислівників у творах Валерія Шевчука „Тиха осінь” та „Маленьке вечірнє інтермеццо” не однаковий. В одному синонімічному ряду слова можуть відрізнятись тільки за значеннєвими відтінками, в іншому – мірою емоційного забарвлення позитивної чи негативної оцінки, в третьому – об'єднуються синоніми стилістично нейтральні й урочисто-піднесені, розмовні, фамільярні та ін. Варто зазначити, що третій підхід є домінуючим в утворенні синонімічних рядів у творчості Валерія Шевчука.

Синонімічний ряд – це група слів, об'єднаних спільними основними значеннями. У синонімічному ряду виділяють стрижневе слово, або домінанту. Це слово найчіткіше визначає основний зміст, властивий членам синонімічного ряду. Стрижневе слово характеризується найзагальнішим значенням, воно є носієм усіх прикмет, спільних для усіх членів того самого синонімічного ряду, в якому воно виступає як головне, а в синонімічному словнику його використовують як реєстрове слово. Варто відзначити, що у творах Валерія Шевчука не завжди легко знайти домінанту синонімічних рядів прислівників. Такі труднощі пояснюються тим, що у ролі стрижневого слова переважно виступає нейтральний синонім без виразного стилістичного забарвлення [3: 75]. Лексика ж творів Валерія Шевчука емоційно-забарвлена, нейтральні слова найчастіше замінюються емоційно-експресивними відповідниками. Тому у своєму дослідженні будемо дотримуватися думки тих мовознавців, які вважають, що стрижневого слова синонімічного ряду відзначати не варто, оскільки всі члени такого ряду рівнозначні й рівноправні [4: 43].

Проведене дослідження засвідчило, що Валерій Шевчук надзвичайно активно використовує синонімічні ряди прислівників. Так, синонімічний ряд, що виражає значення 'без звуку, тихо' нараховує близько десяти

слів: *безшумно, німо, беззучно, безголосо, безшеслено, мовчки, безмовно*. Напр.: „Клямка піднялася *безшумно*, й так само *безшумно* чоловік вислизнув у сіні” [1: 9]; „... *беззучно* волала помертвілими вустами” [1: 10]; „... тополі здавалися величезними свічками, що *безголосо* спалювали землю” [1: 5] та ін. Варто зазначити, що частина з цих синонімів є авторськими новотворами, побудованими за властивими мові продуктивними моделями. Із значенням 'невесело, сумно' вживаються прислівники *печально, смутно, журно, сумовито, понуро, безрадісно, сумно*. Напр.: „Вітер хитав верхівки, вони натужно й *сумовито* рипіли” [1: 42], „... листя під ногами *журно* шамотіло” [1: 27], „І хустка при цьому цвіла, наче квітка, а очі не переставали *смутно* світитися” [1: 8], „Стало раптом *сумно* й *безрадісно*, і вперше, відколи тут живу, захотілося мені покинути цей дім” [1: 181] та ін. Із семантикою 'без руху' письменник використовує прислівники *непорушно, безрушно, нерушно*. Напр.: „Зінчиха теж стояла *безрушно*” [1: 13], „Хлопці... сиділи за столом так само *нерушно*” [1: 55], „... ще стояли якийсь час *непорушно*” [1: 5].

Наведемо інші синонімічні ряди, використані Валерієм Шевчуком у своїх повістях:

- ’повільно’: *повільно, помалесеньку, поволі, неквапно*;
- ’раптово’: *несподівано, раптом, зненацька, одразу, миттю*;
- ’мимоволі’: *мимовільно, мимоволі, несамохіть*;
- ’навколо’: *довкрузно, довкола, навкруги, навкіт*;
- ’скромно’: *ніяково, несміливо, знічено, скромно*;
- ’прихильно’: *м’яко, прихильно, великодушно, добродушно*;
- ’інколи’: *інколи, часом, вряди-годи, подеколи*;
- ’сторожко’: *насторожено, сторожко, ретельно, підозріло*;
- ’мало’: *трохи, на дрібку, небагато, ледь-ледь*;
- ’добре’: *хороше, не зле, непогано*;
- ’зневажливо’: *зневажливо, зверхньо, надмірно*;
- ’голосно’: *голосно, дунко, пронизливо, дзвінко*;
- ’тяжко’: *важко, нелегко*;
- ’жадібно’: *пожадно, спрагло*;
- ’несерйозно’: *напівжартома, напівсерйозно*;
- ’чітко’: *чітко, надто виразно*;
- ’бадьоро’: *хвацько, бадьоро, збуджено*;
- ’нахабно’: *безцеремонно, нахабно*;
- ’захоплено’: *захоплено, вражено*;
- ’здивовано’: *здивовано, зачудовано*;
- ’комфортно’: *затишно, зручно*;
- ’самотньо’: *голо, самотньо*;
- ’нарешті’: *зрештою, під кінець*;
- ’жорстоко’: *немилосердно, безжалісно*;
- ’швидко’: *швидко, прискорено, поспіхом*;
- ’мирно’: *мирно, солодко, безтурботно*;
- ’досі’: *досі, дотепер*.

Із складної значеннєвої природи синонімії, з існування багатьох типів семантичних зближень лексичних одиниць впливають різні лінгвістичні критерії визначення і класифікації синонімів. Заслугує на увагу насамперед розмежування двох типів синонімів відповідно до ступеня близькості лексичних значень відповідних слів – повних і неповних. Повним (абсолютним, семантично тотожним) синонімам властивий абсолютний збіг лексичних значень. У творах Валерія Шевчука виділяємо такі абсолютні синоніми: *хороше – непогано; дотепер – досі; важко – нелегко; інколи – подеколи* та ін. Неповні синоніми характеризуються певними відмінностями, які виявляються у так званих відтінках лексичних значень. Поняття „відтінок значення” не має чітко окресленого змісту, тому що у його тлумаченні переважають не чітко визначені критерії, а переважно оцінки суб’єктивного плану. Разом з тим не можна заперечити й того цілком очевидного факту, що у мові слова відрізняються одне від одного найтоншими смисловими, емоційно-оцінними та іншими нюансами. Так, у повістях Валерія Шевчука прислівник із загальним значенням „швидко” має відповідники *прискорено, поспіхом*, „нешвидко” – *неквато, помалесеньку* та ін.

На основі протиставлення за повним і неповним збігом лексичних значень деякі мовознавці виділяють два основні типи прислівникових синонімів:

1) синоніми, тобто слова з тотожними, ідентичними лексичними значеннями;

2) квазісиноніми, тобто слова з близькими, але не тотожними лексичними значеннями [5: 217].

Детальніша класифікація ґрунтується на внутрішній диференціації квазісинонімів, у складі яких виділяють такі синоніми:

1) семантичні, або ідеографічні;

2) стилістичні;

3) семантико-стилістичні [2: 117].

Семантичні (ідеографічні) синоніми, позначаючи один і той же предмет позамовної дійсності, відрізняються певними елементами своїх значень, зумовленими різною мотивацією відповідних назв, позначенням різних кількісних або якісних виявів поняття. У творах Валерія Шевчука частка семантичних прислівникових синонімів мала, оскільки їх специфіка полягає в тому, що вони позбавлені емоційно-оцінних, експресивних значеннєвих нашарувань. Стилістичними синонімами, виявленими у повістях „Тепла осінь” і „Маленьке вечірнє інтермеццо” здебільшого є обставинні прислівники: *навкруги – довкола, інколи – подеколи, миттю – одразу*.

Стилістичні прислівникові синоніми у повістях Валерія Шевчука виділяються за ознакою емоційно-експресивних відтінків, наявністю в семантичній структурі відповідних слів вказівки на позитивні чи негативну

оцінку явища: *пронизливо* – *дзвінко* – *лунко*; *спрагло* – *пожадно*; *прихильно* – *добродушно* – *великодушно*.

Семантико-стилістичні прислівникові синоніми відрізняються один від одного як за значенням, так і за емоційно-експресивним забарвленням, напр.: *насторожено* – *підозріло*; *захоплено* – *вражено*; *прискорено* – *поспіхом*; *зневажливо* – *надмірно* – *зверхньо*; *нахабно* – *безцеремонно*. Кожен прислівник у таких парах виражає або дещо іншу міру ознаки, або має глибше емоційне забарвлення.

Синоніми також можна характеризувати з точки зору їх спільнокореневості – різнокореневості. У повістях „Тепла осінь” і „Маленьке вечірнє інтермеццо” знаходимо здебільшого різнокореневі чи взагалі різні за своїм звуковим складом прислівники, що перебувають у синонімічних зв'язках. Значно рідше існують однокореневі прислівникові синоніми, що мають лексико-семантичну спільність, виражену однаковим коренем, і семантичну чи стилістичну відмінність, якої їм надають різні афікси. Вони часто можуть перебувати в одному синонімічному ряду з різнокореневими, напр.: *непорушно* – *безрушно* – *нерушно*; *мимовільно* – *мимоволі* – *несамохіть*; *мовчки* – *безмовно* – *німо*; *повільно* – *поволі* – *неквапно*.

Важливу роль у повістях Валерія Шевчука відіграють контекстуальні прислівникові синоніми, тобто такі, які в певних умовах переносного вживання набувають своєрідного значення і з цим значенням вступають у синонімічні зв'язки з іншими словами. Напр., для прислівника *самотньо* контекстуальним синонімом є *голо*: „Тоді стане *голо* й *самотньо* ...” [1: 13]. У контексті синонімами виступають слова *солодко* – *безтурботно* – *мирно*: „Вона уважно стежила за ним, адже в домі лишилася ще одна дитина, яка *солодко* й *безтурботно* спала в ліжечку. Чоловік роззирнувся по кімнаті. Погляд його спинився на блідощокому малюку, який *мирно* сопів носом” [1: 41]. В іншому контексті прислівник *солодко* семантично наближений до слова *затишно*: „... хлопці сиділи в шафі... і їм стало *солодко* і *затишно*” [1: 25]. Автор творить контекстуальні синоніми для надання тексту художності, яскравості.

Таким чином, завдяки прислівниковій синонімії Валерій Шевчук вдало уникає повторів, майстерно зіставляючи прислівники, підкреслює їх відмінність у значенні. Кожен синонім ужитий точно, перебуває на своєму місці, відповідає стану персонажів, якнайточніше передає думку автора. Вибір письменником того чи іншого прислівникового синоніма визначається різними факторами, насамперед тими, якими визначається стиль висловлення. Прислівникові синоніми Валерій Шевчук використовує для:

- 1) вираження емоційних відтінків, які вносяться у висловлювання;
- 2) привернення уваги читача до того чи іншого аспекту поняття, яке виражається;
- 3) надання висловлюванню відповідного стилістичного відтінку;

4) уникнення тавтології.

Часто автор поповнює синонімічні ряди власними новотворами (*безручино, неручино, пожадно, подеколи* та ін.), які відзначаються природністю, простотою, свідчать про глибину мовного чуття автора. За кожним з цих новотворів – вдумлива і клопітка робота письменника над словом.

1. Шевчук В.О. Маленьке вечірнє інтермеццо: Повісті. – К., 1984. – 280 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А.П.Гриценка. – К., 193. – 366 с.
3. Сучасна українська мова: Лексика. Фразеологія / За ред. І.К.Білодіда. – К., 1973. – 440 с.
4. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К., 1973. – 317 с.
5. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – М., 1974. – 367 с.